

Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige

Med Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige ville Selma Lagerlöf understödja den demokratisering av Sverige som socialdemokrater och liberaler drev vid sekelskiftet. Ett av demokratiseringens slagfält var skolundervisningen.

Sedan införandet av allmän folkskola 1847 hade folkskolan främst varit de fattigas utbildningsanstalt. Undervisning i hemmet var länge de välbärgade barnens främsta skolform innan pojkarna skickades till läroverk och flickorna möjligen till flickskolor för vidare skolning.

Socialdemokrater och liberaler argumenterade för en sexårig bottenskola för alla barn. De konservativa ville bevara två parallella skolsystem. De konservativa lärarna samlades i Svenska Folkskolans vänner och utgav tidskriften *Folkskolans vän*. De radikala lärarna bildade Sveriges Allmänna Folkskolelärarförening (SAF) och gav ut *Svensk Läraretidning*. SAF var ivrig motståndare till den gamla *Läsebok för folkskolan* och författade 1890 en skrivelse för sammanställande av en ny läsebok. I januari 1901 tillsatte SAF den kommitté som skulle förbereda utgivandet av en ny läsebok.

Det var under slutarbetet med första delen av Jerusalem i november 1901 som Selma Lagerlöf fick en förfrågan från kommitténs ordförande Alfred Dalin att skriva en ny läsebok för folkskolan. Hon svarade omedelbart och entusiastiskt ja i ett mycket utförligt brev. Här presenterade hon hela sin plan för det stora läseboksprojekt, som sedan skulle uppfattas som Alfred Dalins och den liberala skolpolitikern Fridtjuv Bergs egen idé och resultera i Nils Holgerssons underbara resa över Sverige (1906–1907), Verner von Heidenstams Svenskarna och deras hövdingar (1908–1910) samt Sven Hedins Från pol till pol (1911).

Dalin hade från början endast i åtanke en konventionell antologi med skildringar av Sverige från flera författare, vilket Lagerlöf försiktigt men bestämt motsatte sig. För att försäkra sig om fortsatt inflytande bad hon Dalin att inledningsvis inte utse någon mer till sin läsebokskommitté än sig själv och henne och att inte lägga sig i hur hon tänkte sig sin egen läsebok.

Utgivarnas ambitioner med den nya läsboken var att den skulle ersätta *Läsebok för folkskolan*, som var förknippad med en konservativ syn på folkskolan som arbetarklassens uppfostringsanstalt. Det var också nya ideal

och en ny syn på Sverige som presenterades i Lagerlöfs läsebok. Här saknas tidens gängse fostran till lydnad, förnöjsamhet och ödmjukhet. Nils Holgersson lär sig i stället rättskänsla, ambition och framåtanda: folkhemmets dominerande dygder. Inte heller finns det tidigare sedvanliga patriotiska hyllandet av en svensk nationalkaraktär med ett tillbakablickande på stormaktstiden som en guldålder. Känsla för det nationella, känsla för "svenskhet", skapas i stället med blicken riktad mot framtiden.

Nils Holgerssons underbara resa framhåller Sverige som ett enhetligt land. Selma Lagerlöf ville väcka stolthet över de tillgångar som landet rymmer, en känsla av enhet i strävan för allas bästa, samtidigt som varje landskaps särart lyfts fram för att bidra till helheten. Det land Nils Holgersson reser genom står inför ett socialt och ekonomiskt uppsving som ska minska fattigdomen och särskilt gynna den framväxande lägre medelklass som Nils Holgersson själv tillhör. De proletära miljöer som finns med i boken, runt gruvdriften i Bergslagen och Malmfälten och sågverken i Medelpad, sjuder av arbetsvilja och framåtanda. Men den fattigdom som ännu rådde på många håll i Sverige runt 1906 blir Nils Holgersson också vittne till.

Ofta i skildringen bryts gammalt mot nytt och den mänskliga förmågan att organisera ett gott och framåtskridande samhälle hyllas. Inte sällan står kvinnorna för förändrande kraft. Så övertalas hemmansägarsonen som ärvt snålhet och skuldfri gård av sin far av modern att bryta med faderns styrelseskick och införa ett som bättre passar den nya tiden och det välfärdssamhälle som förebådas.

Genom Nils Holgersson och den fattiga, strävsamma gåsflocken samt diverse bifigurer ur samhällets lägre skikt fångar Selma Lagerlöf in reformkraften i landet ur ett perspektiv underifrån. Selma Lagerlöf ser framåtskridandet med utgångspunkt bland arbetare och bönder och förvaltandet av landets naturresurser. För Lagerlöf är framåtskridandet materiellt. Tidens föreställning om det himmelska styret och den himmelska belöningen saknas helt i hennes läsebok. Kyrkan är hos henne snarare en kulturell företeelse än ett andligt styre.

Parlamentarismen är det styrelseskick som hyllas och monarkin betraktas som en historisk företeelse. Två kungar finns med i Lagerlöfs läsebok: Den ene är Karl XI i en respektlös skildring av bronsstatyn som Nils Holgersson möter levande en natt i Karlskrona. Den andre är samtidens Oscar II, skildrad som en vänlig sagofarbror på Skansen.

Kungliga huvudstaden skildras från det Skansen som etnografen Artur Hazelius hade öppnat 1891, som ett landsbygds-Sverige i miniatyr och ett museum över en utdöende allmogekultur. Här träffar Nils Holgersson hälsingen Klement, som tror att Nils är en av småfolket och vill rädda

honom från att hamna bakom glas och beskådas av alla stockholmare. Hälsingen själv längtar hem och en förnäm gammal farbror, som Klement först i efterhand förstår är självaste kungen, försöker få honom att inse huvudstadens tjusning. Det gör kungen genom att betona att staden är alla svenskers. Det är parlamentarismen, ämbetena och den statliga organisationens Sverige, som kungen lyfter fram. Om det kungliga ämbetets betydelse har kungen inget att säga. För Klement blir mötet med kungen det som slutligen avgör att han reser hem till Hälsingland. Mötet har väckt en ny, övermäktig längtan att få berätta därhemma att han träffat kungen. Selma Lagerlöf förebådar en tid då kungens symbolvärde är kändisskapet och inte regentskapet.

Ett led i demokratiseringssträvandena var införandet av en stavningsreform, som skulle uppmuntra till en mer enhetlig och användbar svenska, lätt för alla att både skriva och tala. Svenskan hade länge en uppdelning i tre språkformer, den krångliga tyskpåverkade kanslisvenskan, som kallades normalprosa, det vårdade talspråket, och, inte minst, alla de dialekter som folk i allmänhet talade.

Språkreformen syftade till att avveckla kanslisvenskan och göra det vårdade talspråket till gängse skriftspråk. Och avvecklingen av den otympliga normalprosan skulle börja i skolan. I Selma Lagerlöfs läseboksprojekt skulle det nya svenska skriftspråket tillämpas. Projektet understöddes av ecklesiastikministern Fridtjuv Berg och sammanföll med ministrarnas mycket omdiskuterade stavningsreform, som främst gick ut på att alla v-ljud skulle stavas med v (och inga varianter som hv, f och fv) och alla t-ljud med t (och inte dt): hvad blev vad; lif blev liv; lefva blev leva; rödt blev rött.

1906 genomfördes stavningsreformen i skolundervisning och offentliga handlingar. Det skönlitterära skrivandet släpade länge efter och uppdelningen i två språkformer, den tyskpåverkade skrivna normalprosan och kanslisvenskan samt det vårdade talspråket, hängde länge kvar i svenskt språkbruk.

Selma Lagerlöf införde den nya stavningen och utvecklade i *Nils Holgersson* en enkel satsbyggnad med få inskjutna bisatser. Det blev också den första svenska bok som hade singularformer på alla verb i repliker (utom kungens!).